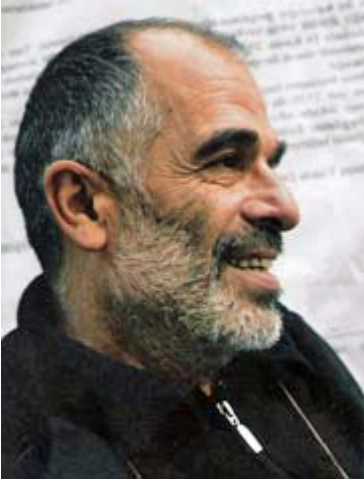

Sait Çetinoğlu: Geçen Asrın Başında Osmanlı Lazistanında Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yapı

Posted on 08/10/2016

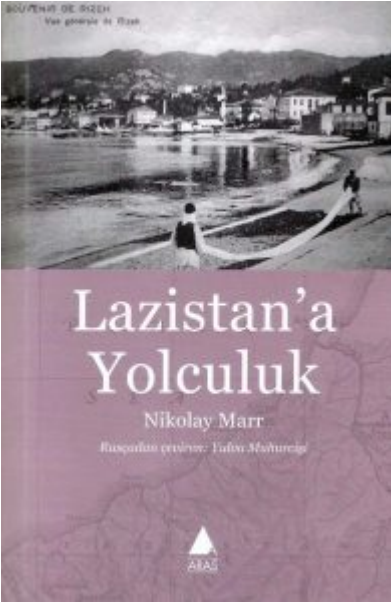
Rus-Sovyet Doğu araştırmaları ekolünün en önemli temsilcilerinden, özellikle Kafkas halklarının tarihi, kültürleri ve dillerine ışık tutan, *Sözlüklü Çan (Laz) Dili Gramerinin* yazarı bilim insanı Nikolay Yakovleviç Marr'ın geçen yüzyılın başındaki Lazistan yolculuğu ile ilgili araştırma ve gözlemlerini kapsayan *Türkiye Lazistanı'na Yolculuk (İzlenimler ve Gözlemler)* adlı raporu [\[1\]](#) bir asır öncesi Laz Halkının yaşamına odaklanır. Çalışma kısa da olsa barındırdığı anekdotlarıyla, ilk kez yapılan sözlü bir mikro Laz tarihi çalışması olduğunu söyleyebiliriz. Çalışma dikkate alınarak, işaret ettiği

doğrultularda araştırmalar yapılması, yeni bulgularla karşılaşılmasıyla, Coğrafyamızın kadim halkı Lazların tarihine ışık tutulabileceğini söyleyebiliriz.

Marr'ın bu önemli çalışması, 24 Mart 1910 tarihinde İmparatorluk Bilimler Akademisi Tarih-Filoloji Bölümü toplantısına sunulmuş, İmparatorluk Bilimler Akademisi Bülteni'nin (İzvestiya İmperatorskoy Akademii Nauk), 1910, cilt IV, Sayı 7, s. 547-570; Sayı 8, s. 607-632 sayılarında yayınlanmıştır.

Çalışma aslında, Lazların tarihine, kültürüne ve diline odaklanmış eleştirel bir rapordur. Marr çalışmasının amacını şu sözlerle özetler: "Türkiye Lazistanı'na yolculuğumun amacı, bu bölgenin yerlilerinden olan Çanların ya da daha yeni bir ifadeyle Lazların dilini

araştırmaktı. Lazcayı araştırmamın nedeni, *Yafetik* dillerden olan Gürcüce ve onunla akrabalık bağı bulunan diller ve lehçeler hakkındaki araştırmaların son zamanlarda düştüğü açmazdı. *Yafetoloji*, lehçeler hakkındaki çalışmalar yoluyla Semitik diller ile karşılaştırmalı olarak yapılacak fonetik bir çalışmaya ihtiyaç duymaktaydı. *Çoruh* kelimesinin, *Yafetik* dillerdeki fonetiğe göre *Koroh* biçimine kadar inmesi ve bu biçimin, Yunan efsanelerinde korunmuş olan *kalh* ya da *kolh* sözcüğünde *l* yerine *r* harfi ile yazılması *Kolhida* hakkındaki efsanenin *Rioni* değil de *Çoruh* bölgesine atfedilmesi için yeterli gerekçeyi sunmaklaydı, bu nedenle *Yafetik* dillerin fonetik tarihini Lazca ya da daha doğrusu Çanca materyallere dayanarak, gözden geçirmek istedim.”

Marr, Çalışmasının girişinde Laz tarihine odaklanır. Lazların, bugünkü Lazistan'ın dar sınırları içerisine oldukça erken bir zamanda sıkıştığı fakat bu sürecin bir anda meydana gelmediğini belirtir. Megreller ve Lazlar, Çoruh'un doğusundaki yerli halklar olduğunun altını çizen Marr, Gürcülerin, Çoruh'un sol kolunda kalan İmerhevi [Meydancık] havzasına ancak 8. yüzyılın sonlarından itibaren yerleşmeye başladıklarını, Gürcülerden önce, Lazların toprakları olan bölgeye yerleşen bir başka halkın da Ermeniler olduğunu ifade eder. Marr, “Bu yönde düşünmemizi sağlayan, 8.-9. yüzyıllarda yaşamış Handztalı Rahip Gregorius'un Klarceti'de [Bereket] kaleme aldığı yaşam öyküsüdür. Bu çalışma,

Klarceti coğrafyasında yaşayan Lazlara ait izleri ortaya çıkarabilmek için Lazca materyallere yönelmemizi sağlamıştır. Gürcülerin Çan (çanebi), Ermenilerin ise *Cen* ve *Caniv* olarak adlandırdıkları Lazların diline özel bir ilgi ile yaklaşmamızı gerektiren başka kültürel ve tarihi nedenler de bulunmaktadır. Bronz dahil olmak üzere birtakım metallerin adlarıyla ilgilenirken, bunların *Yafetik* kökenlere sahip olduklarına dair bulgulara rastladım ve Lazca hakkındaki verilere dayanarak dilbilimsel iddialarımı ispatlamak istedim. Ayrıca doğadaki metalleri adlandırırken kullanılan *çan* ya da *çayn* kelimelerinin, Kitab-ı Mukaddes'e göre

(Yaratılış 4, 22: -kain) bakırdan ve demirden yapılan silahların mucidi Tubal-kain'in adının ikinci kısmı olan *kain* kelimesinden türemiştir." Sözleri ile tezini dil bilimsel çalışmalarına dayandırır.

Hıristiyanlığı erken dönemde kabul eden Lazların, Bölgenin Hıristiyanlaşmasındaki kolaylaştırıcı etkisi ile ilgili argümanlar sunar. Sunduğu argümanlar ve tezler gerçekçidir: *Elyazmalarından da anlaşıldığı üzere, 8., 9., 10. ve hatla 11. yüzyıllarda Gürcü Kilisesi mensupları, Bizans-Or- todoks öğretileri doğrultusunda eski Gürcüce çevirilerin tekrar gözden geçirilmesi, Yunanca orijinalleri ile daha uyumlu hale getirilmesi ya da eski Ermenice çeviriler ile karşılaştırılarak Yunancadan tekrar çevrilmesiyle uğraşmışlardır. Ayrıca Bizans etkisinin taşıyıcılarının, Lazların ilk yerleşim yerlerinden gelen ve Gürcü Kilisesi'ni kurmak isteyen Gürcüler oldukları anlaşılmaktadır. Genel olarak doğu Gürcistan üzerindeki Bizans etkisini, Bizans ile doğrudan etkileşim halinde olan Lazlar ve Megrellerin, yani Çanlar ve Iberyalıların tetiklediği söylenebilir. Lazlar ve Megreller, bir yandan Yunancadan etkilenmeleri, diğer yandan Gürcüce ile akraba olan bir dili konuşmaları itibarıyla Bizans Kilisesi'nin etkisini Gürcistan'a yayma ve özellikle kilise edebiyatına ait elyazmalarını Yunancadan Gürcüceye çevirme görevi için biçilmiş kaftandı. Eski Gürcüce metinlerdeki Laz ve Iberya etkisinin ortaya çıkarılması bu görüşe sağlam bir temel kazandırabilir. Bu durumda, Lazların 6. yüzyıla varmadan Hıristiyanlığı kabul etmelerinden önce Gürcistan'da Bizans Kilisesi'nin olası bir etkisinden söz etmek mümkün görünmemektedir.*

Lazcanın etkili olduğu coğrafyayı çizen Marr, Lazcaya akraba ve komşu dillerin etkilerinden söz eder. Bu etkiler batı ve doğu coğrafyasındaki komşulara göre değişiklik göstermektedir. *Lazcaya, Rusya sınırları dahilindeki Batum bölgesinde de (batıya doğru üç saatlik bir mesafede, deniz kıyısında, daha yukarı kesimlerde ve Murğul vadisinde)* [o tarihte Murgul/artvin'in Rusya sınırları içinde olduğunu belirtelim] *rastlamak mümkündür.*

Ancak Hopa kasabası ile birlikte Türk sınır

şeridini kapsayan bu dil bölgesi Gürcüce ve Megrelcenin güçlü etkisi altında kalmıştır.

Türkiye Lazistanı'nın batı kısmı ise çok daha ilginçtir. Burada Lazca, önceleri Yunancadan, daha sonraları ise Türkçeden büyük oranda etkilenmiştir, ancak Yunanca ve Türkçe gibi yabancı dillerin etkisini ölçmek, akraba diller olan Gürcüce ve özellikle Megrelceden ödünç alınan ifadeleri belirlemekten çok daha kolaydır. Zira Laz diline girenler çoğunlukla akraba dillerden ödünç alınan ifadeler olmuştur.

Bundan hareketle, Türkiye Lazistanı'na yaptığı yolculuğun temel amacını, *Gürcüce ve Megrelceden mümkün olduğunca arınmış bir Lazcayı araştırmak* olduğunu Dili araştırmanın yanı sıra bölgede bulunduğu süre içinde *arkeolojik ve etnografik incelemeler yapmayı ve en azından bölgenin ayırt edici niteliklerini ortaya koyacak fotoğraflar çekmeyi* amaçladığını ifade eder.

Marr, Bölgedeki çalışmalarının şüpheyle karşılanacağını, toplum ve polis tarafından sorgulanacağını düşünmez. Ancak durum farklıdır: *Savaş için topografik planlar hazırlamak üzere buraya geldiğinden ve tebdili kıyafet dolaşan askeri casuslar olduğundan şüphelenirler.*

Tüm çalışmalarını herkesin gözü önünde yapmış olması şüpheleri ortadan kaldırmaya yetmez. *Pek dostane karşılanmadık* sözleriyle içine düştüğü özetler: *Ramazan ayında, gündüz ya da gece vakti kendi evlerindeymiş gibi odama girerek yatağıma uzandılar, eşyalarımı karıştırdılar ancak ben buna karşı çıkmadım. Onlardan tek ricam benimle Lazca konuşmalarıydı ve ben de onlara aynı dilde cevap vermeye özen gösterdim. Herkes, yolculuğumun amacı hakkında beni sorgulamayı görev edindi ve Lazca üzerine araştırmalar yapmak için geldiğime pek azı inandı.* Sözleri tam da Lazları ifade ettiğini söyleyebiliriz: Gereksiz ve şişkin ego!

Bir başka karşılaştığı gerçek de eski bir Hıristiyan halk olup Hıristiyanlarla iç içe yaşayan halkın fanatikliği ile karşılaşmasıdır.

“Aralarından pek azı bizi *gâvur* diye adlandırmaktan uzak durdu.”

Her'in Lazistan'daki kolonisi Adıralı (Pazar) Tiberopolis Fesli Elinin oğulları, yemsel kuyularını ve sifirlerini.

Seyahat esnasında küçük dolandırıcılıklara da denk gelir, polis kontrolü çalışmalarını ve Lazca pratiğini aksatır. İdareciler tarafından sorguya çekilir: *Hope ya da Hopa'ya (Lazlar Hopa diyordu) vardık. Burada tekrar kaymakam tarafından sorguya çekildik. Kendisi Müslüman Rumlardandı...Her adımımızı takip eden bir de Türk polisi vardı. Çalışmaları polis tarafından baltalanmaya çalışılır Hopa'da gözaltına alınır: [B]ir polis memuru, beni çalışmalarımın alıkoyarak yaka paça karakola götürdü. Burada bulunan polis müdürü bana bağırmağa başlayınca, ona serinkanlılıkla işlerimizle alakalı yüksek mercilerden bir havadis gelip gelmediğini sordum ve olumsuz bir cevap*

aldım. Bunun üzerine İttihatçı bir grup bulunduğum odaya girdi ve nahoş bir tablonun ortaya çıkmasına engel olup beni serbest bıraktılar. Hatta, Laz Halkını kışkırtmaya çalışan bir laz olarak gösterilmeye çalışıldığı da suçlanır.

Böylece, Batum ve Trabzon arasında kıyı ulaşımını sağlayan gemiye 31 Ağustos günü, saat 16.15'te bindim. Geminin adı Trabzon'du. Marr'ın yolculuğuna başladığı Trabzon gemisi Halklar mozayığının örneğidir: Gemide yer yer Lazca konuşmalar işitilebiliyordu ancak ortak dil Türkçeydi. Gemi bir Ermeni'ye aitti, kaptan ve mürettebat Türk'tü, kantinde ise bir Ermeni ve bir Türk çalışıyordu. Yolcular arasında birkaç Rum ve zengin Hemşinli de vardı. Hemşinliler Rusça konuşuyor ve Lazlar hakkında pek olumlu sözler sarf etmiyorlardı. Bilhassa Lazların cimriliklerinden bahsederken laflarını esirgemiyorlardı. Gemide kaptan ile beraber Ermeni bir görevli daha bulunuyordu. Daha çok Ani'de yaptığım kazılar olmak üzere bilimsel çalışmalarımın haberdardı. Gemideki yerel yetkililere hakkımda verdiği referansların özellikle Arkabi'de çok yardımı dokundu. Ancak beni ilgilendiren, Lazların anadilleri hakkındaki görüşleriydi.

Güvertede Lazistan'ın her bölgesinden laz yolcular olduğunu bunların konuşmalarından anlıyoruz. Zira o dönem Batum Lazistan'ın bir bakıma çıkış kapısı ve en yakın büyük kentlerden biridir. Güvertede duyduğum kadarıyla Lazcanın üç ana lehçesi bulunuyordu. Bunlar Atina[Pazar], Arkabi ve Hopa lehçeleriydi. Hopalı bir Laz'ın dediğine göre en arı Lazca Çxala'da [Düzköy] konuşuluyordu ancak gemidekilerin çoğu en arı Lazcanın Vitze'de [Fındıklı] konuşulduğu yönünde hemfikirdi. Atinalıların ise Lazcayı sonradan öğrenen Rumlar olduğunu ve Lazcayı bozduklarını söylediler. Atinalıların telaffuzunun düzgün olmadığını düşünüyorlardı.

Geçen yüzyılda asimilasyonun başarılı olduğunu anlıyoruz: Arkabili Laz, Türkçe konuşuyordu ve anadilinden utandığı anlaşılıyordu. Lazca hakkında bana birtakım bilgiler vermesini rica ettiğimde Türkçe kaçamak bir yanıt verdi: "Migrelça bilürsün? Birdir."

Lazların II. Meşrutiyet rüzgarından etkilenmiş olduklarını anlıyoruz. Türkiye'yi monarşi değil, cumhuriyet olarak gördüğü anlaşılıyordu. Rusya'ya geri kalmış bir ülke gözüyle bakıyordu. Sakin bir şekilde, "Türkiye'de özgürlük var," diyerek endişelerimi gideren Ali Reis, "Kimi iyi yürekli ve zeki buluyorsak bizi yönetmesi için İstanbul'a gönderiyoruz,"

diyordu.

Ali Reis'ten arklı düşünceler de ifade edilmiştir. *Türk okulları bana ne katabilir? Aklım almıyor! Rusya'daysa işler farklı. Orada iyi bir ortamda yetişmiş bir genç, üstelik eğitilmiş saygın bir yer edinir. Oradaki insanlar iyi kalpli; sizi anlıyor, ruhunuzu anlıyor, düşüncelerinize değer veriyor. Oradan bilim adamları buraya geliyor. Bakın, siz buraya bizim hakkımızda bir şeyler öğrenmeye gelmişsiniz, hiçbir Laz yada Türk Rusya'ya Rusça öğrenmeye gittimi?* diyen kanaat önderleri devardır..

Abu köyünde ilginç bir durumla karşılaşır: okullarında karma eğitim olmasına rağmen mollalar izin vermediği için fotoğraf çektiremezler(!) *Bir tarafta okul, diğer tarafta ise cami vardı. Okulda kızlar ve erkekler beraber eğitim görüyorlardı. Çardakta ise gençler ve yaşlılar beraber oturuyordu. Gençler bizi sıcak bir şekilde karşıladı ve çocukların okulun önünde fotoğraflarını çekmemize izin verip vermediklerini sorduğumuzda, "Tabii ki çekebilirsiniz!" diye cevapladılar. Ancak mollalar izin vermeyince mahcup oldular.*

Oysa Marr, Lazların görüntüde oldukları gibi fazla dindar olmadıklarını da gözlemlemiştir: *Ramazan günlerinde Müslümanlar, kendilerini kimselerin göremeyeceğini umarak sigara ve su içiyorlardı. N. N. Tihonov, derenin başında iki mollayı gafil avlamış ve üzüm salkımlarının çöplerini gizlerken mollaların eli ayağına dolanmış.*

Kazım Bey.
Marrone, "Vizeli, haneli, ayağı bir geç" olarak anılır.

Asimilasyon Abu Köyünde de belirgindir. Eğitim asimilasyonu hızlandırmıştır: *İstanbul Darülfünunu öğrencilerinden Ahmet Hamdi, bizi evine davet etti. İlk defa otantik bir Laz evine gitmiş olduk. Odanın Avrupai tarzda döşeli değil de eski Laz oymalarıyla bezenmiş olmasından ötürü öğrenci biraz utandı. "Değişen Türkiye"nin vatansever politikası hakkında hararetili hararetili konuştu ancak sadece Türkçe kullandı. Lazcası ya hiç yoktu ya da oldukça zayıftı. Misafirperverliği için teşekkür ettik ve geldiğimiz yoldan eve dönmek üzere yola çıktık. Hopa'da zengin bir Lazın evini de tarifler ki; bu başka bir manzaradır: Oda düzenlemesinde kullanılan halıları hesaba katmazsak ev Avrupai bir biçimde*

döşenmişti. Yemeği de Avrupa'ya özgü bir biçimde servis ediyorlardı ama yöresel tatlardı.

İstanbul Darülfununu'nda öğrenci olup Arkabi lehçesi üzerine çalışmalarına büyük bir istekle yardımcı olan Sohtazade Şevki Efendi, *Galata'dan gelmekteydi. On yıl İstanbul'da bulunmasına rağmen anadilini nasıl bu kadar iyi koruyabildiğine dair soruma Şevki Bey şöyle cevap verdi: "Lazcayı unutmak mümkün değil. İstanbul'da çok sayıda Laz var ve birbirimizle her zaman Lazca sohbet ediyoruz."*

Yazar, *Ne yazık ki Lazca unutuluyordu. Arkabili bir Laz olan kahvehanemizin sahibi Hacı Şahinzade Hamdi Bey, Türkçede ve Gürcücede kendini daha iyi ifade edebildiği için bu dilde konuşmayı tercih ediyordu. Sözleriyle Lazlardan daha fazla hayıflanırken, gözlemleri sonucunda, kadınları ve çocukları Laz dilinin koruyucuları olarak göstermesi isabetli ve doğru bir yargıdır.*

Marr'ın, *Biz Lazlar hakkında çok az şey bilsek ve burayı hiç ziyaret etmesek de onlar Rusya'yı tanıyorlar ve oraya severek gidiyorlar. Yurtdışındaki herhangi bir yere nazaran Türkiye Lazistanı üzerinde gözle görülür bir Rus etkisinden söz edebiliriz. Daha açık*

konuşmak gerekirse, sınırlarımızın en uç köşesinde bulunan Türkiye Lazistanı'nın özellikle Atina bölgesinde, Rus etkisinden ve Rusçanın güçlü bir şekilde yaygınlaşmasından söz edebiliriz. Sözleri de dikkat edilmesi gereken bir nokta işaret eder.

Marr çalışmasında, Sosyal yapıya oldukça ayrıntılı dair bilgiler de verir. Atina'da Kürt Hamallar varken, Arkabi'deki hamallar yerli, Vittze'de ise Bayburtlu hamallar çalışmaktadır. *Vitze'de sıcak bir karşılama vardı, Atina'dan sonra bu durumu pek beklemiyorduk. Burası adeta, birbirleriyle az çok akraba Müslüman Gürcülerden oluşan bir "Bey"ler diyarıydı... Vittze ve Atina'ya kıyasla Arkabi, denizden daha uzakta bulunuyordu. Belki de bu yüzden dükkânlar deniz kıyısına paralel değil dik olarak uzanıyordu. Kıyı boyunca birkaç yelkenli dizilmişti...*

Geçmişe dair izleri işaret etmekten de geri durmaz: *Arkabi'de, Ceneviz Kalesi'nin kalıntılarının fotoğraflarını çekmesi için N. N. Tihonov'a yolu göstermeyi kabul eden cana yakın bir genç bulduk. sözlerinden zamanında Cixa dışında Ceneviz kalıntılarının olduğunu anlıyoruz.*

Öğrencisi N. N. Tihonov, Arkabi'den Hopa'ya *muazzam manzaralar eşliğinde*, yayan gelişinde gördüğü kalıntıları nakleder: *Yolun yukarı kısımlarındaki yüksek bir dağın tepesinde, buradaki kaleleri andıran bir yapı bulunuyordu. Rehberin dediğine göre bu yapı bir kilise kalıntısıydı. Kalıntılarla dolu bu dağın tepesini tüm Hopa'dan görebilmek mümkündü.*

Yörede bir çok yerde *oxvame* diye isimlendirilen yerler bulunmaktadır. Marr da bunlardan birini tarifler: *Abu deresinin doğu tarafındaki sınırda, Lazca adıyla Oxvame dağı bulunur. Bu kelimenin Lazcada karşılığı tapınak, kilise, dua yeridir.*

Yöredeki eski köy isimlerinden de bir takım çıkarımlar yapmak mümkün: Lazistanın en fazla yer isimlerini değiştirildiği bölgelerden biri olmasının gerekçesi belki de budur. Lazistan'da

eski adı Kilise, Manastır, Yakovit, Armoni... gibi köy ve yer isimlerinin başka bir tarihi gerçeğe işaret ediyordur...

Yer isimlerinin değiştirilmesi geçmişte bulandırmanın bir yöntemi olarak kullanılmıştır: *Eski Trabzon [Hamidiye] Yakınında bulunan Kuaç'areri ya da Kuanç'areri (Elmalık). Buranın adı Lazcada "yazılı taş" anlamına geliyor, ancak yörede herhangi bir yazıt mevcut değil, kazılarla ortaya çıkarılabilir... Manasteri'de yer yer kalıntılara raslanıyor ancak yazıtlar görünürde yok.*

Raporda Hemşinlilerden de söz edilmektedir. Marr, Doğu ve Batı Hemşinlilerinin farklılığından haberdardır. *Lazları, güneyden, Müslüman Ermeniler olan Hemşinliler çevreliyor. Bu Müslüman Ermeniler sadece dinlerini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda adadillerini de büyük ölçüde unutmuşlar. Ermenicenin hâlâ konuşulduğu köyler Hopa kazasında bulunuyor.*

Marr , başka halklara da dikkat çeker. Atina vadisinde, Atina deresinin sol kolu boyunca yukarı kesimlere doğru uzanan köylerden, *Noğadixa ve Şileriti arasında 20-30 haneli, Laz olmayan bu köyün olduğu söylendi. Mançurya'ya kadar uzanan bir alanda Rusya'ya yayılan Hoşnişinliler, çevredekilerin anlamadığı kendilerine has bir dilde konuşuyorlar, ancak ne işle uğraştıkları bir muamma; evlerine bol parayla dönüyorlar, kumar oynuyorlar.*

Atina Lazları.

Lazistan'ın ekonomisi ile ilgili de geniş bilgilere de yer verilir. bugün sönmüş bulunan meyve ihracatçılığı yapılmakta, İskenderiye'ye bile Lazistan elmaları gönderilmektedir, Laz armudunun çeşitliliği, Odessa'ya yüklenen fındıklar, bugün unutulmuş Laz Pirinci, tütün... taş ustalığı, marangozluk, metal işleme, bıçakçılık, denizcilik, balıkçılık, avcılık, fırıncılık, kaçakçılık, gurbetçilik... *Atinalı*

Lazlar ise fırıncı olarak biliniyor. Rusya'nın güneyindeki şehirlerde, fırıncı Lazların olmadığı bir şehir yok. Bu fırınlar, güneybatıdaki liman şehirlerine yakın yerlerde, Polonya Krallığı'nda ve hatta Riga, Varşova, Vilnius, Grodno, Minsk, Kiev vb. şehirlerde mevcut. Buradaki Lazlar arasında Lehçe konuşanlara sıkça rastlanabilir. Ayrıca, birçok kişi Leh ve İbrani aksanıyla Rusça konuşuyor. Atina sokaklarında, diğer bölgelere, imparatorluk sınırlarına ve Kafkasya'ya nazaran daha fazla Rusça duyuluyor.

Türkiye Lazistanı'nın, Rusya'nın sınır şehirleriyle yoğun bir ticari ilişkisi var. Ticaretin gelişimini sağlayacak koşullar oluşmamış olsa da, doğal ihtiyaçlar her türlü engelin, şaşırtıcı derecede tuhaf çözümlerle aşılmasını sağlıyor: Kaçakçılık

Rusya ile Lazistan'ın başkenti sayabileceğimiz Atina arasındaki yoğun ticari ilişkilere rağmen, herhangi bir Rus'un bölgeye gelip belli başlı işlerle uğraştığı duyulmuş şey olmadığını söyleyen Marr, Eğer bugün Rus malları ihraç edilebiliyorsa, bunun Lazların sayesinde olduğunu söyler. Bölgede Rus etkisinin ne kadar büyük olduğunu şu sözleriyle ifade eder: *Rus parasının gördüğü yoğun talepten anlayabiliriz. Lazlar, Rus parasını memnuniyetle kabul ediyor. Rus parasıyla, hatta bakır madeni paralarla bile Rusya'daki gibi harcama yapabiliyorsunuz. Lazlar kendi aralarındaki para alışverişlerini de kopek ve rubleyle yapmayı tercih ediyor. Kâğıt Rus paraları, Fransız parası ve hatta Türk altınlarından daha fazla rağbet görüyor.*

Marr, ilginç bir sosyal olaya değinir: *Yabancı gelinler*. Rusya ile yakın bağlar bir başka sosyal olayı doğurmuş, olaya aynı zamanda bir dram eşlik etmektedir: *Lazlar Rusya'da uzun süre bulunmuş ve Ruslarla bire bir ilişki kurmuş, bunun sonucunda Atina vadisinde Rus kadınlar sıkça görülmeye başlanmış. Genç ve yaşlı Lazlar Rusya'dan Rus eşleriyle dönüyorlar. Atina kazasında Fevzi Bey'e göre yüzden, Doktor Athanasiades'e göre üç yüzden fazla Rus kadın bulunuyor. Atinalı yaşlı bir Rum ise bölgedeki Rus kadınların sayısının sekiz yüzden fazla olduğunu ve onları kandırarak Rusya'dan getirdiklerini söyledi. Fırıncı Lazlar kendilerini Hıristiyan olarak tanıtip kadınlara onları Hıristiyan toplulukların yaşadığı Türkiye'ye götüreceklarını söylemişler. Dağların tepelerinde, denizden uzaktaki köylerden dönmenin imkânsızlığıyla yüzleşen kadınlar acı gerçeği kabullenmiş ve onlara kaderlerine boyun eğmek kalmış. Onları da, Laz kadınlarının alışık olduğu odun ve su taşıma gibi işleri yapmaya zorluyorlar. Bu yabancı gelinlerin arasında Rus kadınlar, sonra Polonyalılar ve diğer Hıristiyan kadınlar bulunuyor.*

Ortodoksların, rızaları dışında İslamlaştırılmalarına öfkelenen Rumlar, Trabzon'daki Rus konsolostan yardım talep etmişler ancak konsolos yardımı kulak asmamış, işi yokuşa sürmüş sonuç alınamamıştır. *İslamlaştırılan yabancı gelinler Lazcayı çok iyi biliyor, genellikle Türkçe konuşamıyorlar.*

Gurbetçiliğin bir başka sonucu; zührevi hastalıklar ve tüberkülozdur.

Marr Lazların, kendilerini Jöntürk olarak gördüğünü söyler. Atina'nın kanaat önderlerinden Tilatarzade Fevzi Bey'in söylediğine göre: *Hiçbir Laz, kendini Türk karşıdevrimine katılacak kadar küçük duruma düşürmez. Jöntürklerin, gericilere -sözde gericiler- karşı tekrar kazandıkları zaferin ardından cezalandırdıkları ya da idam ettikleri arasında hiçbir Laz'ın adı geçmez. Ulus niteliklerini yitirmiş oldukları halde Lazlann çoğu ilerici bir ruha sahip. Daha geçen yüzyılın ortasında Lazlar kendilerini bağımsız bir güç olarak görüyordu. İtalyan seyyah Bianchi, Lazları Türklerin düşmanı olarak tanımlamıştı/ Şimdilerde bu nefretten eser yok. Genel olarak Lazlar, gerçek birer Türk vatanseveri konumundalar.*

Vatanseverlik düşüncesi daha ilkokulda, tamamen Müslümanlık üzerinden aşılanıyor, orta ve yükseköğrenim kurullarında ise Avrupa'ya has özgürlükçü düşünce hâkim. Bu kanıya varmamı, Laz öğrencilerle yaptığım, onların vatansever duygularını açığa vurdukları konuşmalar sağladı. Batı Avrupa etkisinin hissedildiği yükseköğrenim kuramlarındaki kazlar Rus kültürüne tepeden bakıyorlar. Marr bu durumun Lazlar ile eğitilmiş Türklerin ortak özelliği olduğunu kaydeder.

*Asimilasyon kaynağı olan Türk gazetelerinin sevilerek okunduğunu ve Hopa'da, Laz alfabetini oluşturmaya çalıştığı için Abdülhamid rejiminin baskısından hayli mustarip olmuş Faik Efendi ile tanıştığını ilave eder. Faik Efendi'nin *Hapse gönderilmiş, evi aranmış ve tüm çalışmaları, kitapları yakılmış...* Bir Laz aydını olduğunu anlıyoruz. Tanrı ruhunu nurlandırısın...*

Marr'ın altını çizdiği bir başka konu da Lazların özgürlük anlayışı! [T]üm Lazlar, Osmanlı'nın aksine bizde "özgürlük olmadığını" söylüyor. Türk karargâh subayı da onlar gibi kibirli bir ifadeyle, "Sizde hürriyet yok," demişti. Ülkesindeki insanların yarısı köle durumunda ve her iki kesim de katı İslami doktrinin boyunduruğu altında olduğu halde.

Ulusal bilincin kaybolmasını örnekler ve açıklar: Farklı halklarla kurulan sıkı ilişkiler, para kazanma düşüncesi ve Türkiye'nin tüm liman şehirlerine ve diğer bölgelerine olan yoğun göç, Lazların ulusal bilinçlerinin tamamen kaybolmasına yol açıyor. Lazların çoğu, adadillerini küçümsüyor, ondan utanıyor ve çoğu zaman bu dili bildiklerini kabul etmiyorlar. Lazcanın en saf halde konuşulduğu Arkabi'de [Arhavi] bile, ayların Lazcada nasıl söylendiğine dair soruma bir Laz şöyle cevap verdi: "May, iyun, iyul, avgust..." "Lazcadaki, sizin anadilinizdeki karşılıkları nedir?" diye sözünü kestim. Bana "Hangi Lazca?" diye şaşkınlıkla sordu.*

"Mesela çxalva," diye ayları saymaya başladım.

“Eh, bunlar çok eskide kaldı. Bunları sadece kadınlar bilir!” diye sözümü tekrar kesti Arkabili Laz beyefendi...

Maddi durumu nispeten daha iyi olan Atinalı Lazlarda ise durum oldukça vahim. Burada Lazca, yok olmaya doğru emin adımlarla ilerliyor. 1840’lı yıllarda Georg Rosen tarafından kayıt altına alınan Atina’ya has bazı özdeyişleri Atmalılar artık bilmiyor. Atmalılar genel olarak Lazca üzerine nasıl çalışılabileceğine de kafa yormuyorlar.

Vitze, Arkabi ve Hopa’da bazı istisnai durumlar da oluyor. G. Rosen’in Lazca hakkında yayımlanmış çalışma sındaki Lazca kelimeleri Türkçe transkripsiyon ile gösterdiğim zaman etrafımdakiler, elimdekileri kaptıkları gibi sokaktaki meraklı kalabalığa göstermeye başladılar. Bir yandan da kaybettikleri kültürlerine utangaç da olsa göz atmaktan geri de kalmıyorlar.

Ulusal bilincin kaybolmasına neden olarak gösterdiği handikap dindir. Dinin etkisini çapıcı bir biçimde örnekler: Lazların ulusal kazanmalarını her şeyden çok İslam yok ediyor. Ulemalar Lazları, yeryüzünde sadece 300 yıllık bir geçmişe sahip olduklarına inandırmayı başarmış. Dahası Lazlar, Lazistan sınırları içindeki Hıristiyan yapılarının da Megrellere ait olduklarına inanmaktalar. Lazistan’da mollaların çokluğu göze çarpanlar arasında. Lazlar da mollaların sayısındaki artışın farkında. Rusya’ya (Kafkasya’nın batısına) ve Türkiye’nin diğer bölgelerine gönderilecek mollalar Lazistan’da yetiştiriliyor.

Şimdiler de Müslüman Türklerin, Lazlar hakkında vardığı yanlış yargıyı yansıtan bir deyişin ortalarda dolaştığını kaydeden Marr, Bir zamanlar azılı düşmanları olan Türkler tarafından yaratılmış bu ve benzeri aşağılayıcı söylemlerin Türkleşmiş Lazlar arasında mizah malzemesi haline geldiğinin altını çizer: “Hayvanın ahmağı kaz, insanın ahmağı Laz” Ya da: “Lazların termoni Müslüman yemez oni.”

Bilinç kaybı... kültür kaybı... Kimlik kaybı... Başkalarından gördükleri zulüm ve içten içe

kendilerini hor görmeleri Laz halk söylencelerinin, şiirlerinin ve hatta masallarının kaybolmasına yol açmış... Lazlarda pagan inanışından geriye sadece Yunancadan gelen Paraske (Cuma) günü hariç Lazca gün adları kalmış... Hıristiyanlığa dayanan, çiftçilik ve bağcılıkla ilgili olan adlar da korunabilmiş... Pagan ya da Hıristiyanlık dönemine dayanan ve unutulmakta olan bir Laz bayramı bulunuyor. Litropi [Mitropi] denilen bu bayramda Lazlar, köylerinden deniz kıyısına inerek yüzüyorlar. Bu geleneği özellikle kadınlar ısrarla devam ettiriyor. Ancak, Lazlar arasında ulusal destanlara yönelik ilgi o kadar az ki, bu bayramın hangi ayın hangi gününde kutlandığı bilinmiyor.

Marr, çalışması eleştirel bir soru ile sonlandırır ki, cevabı henüz verilmemiştir:

Lazlar, yeniden doğuşları için önlerinde uzanan yegâne yolu görebiliyor mu, bu yolda devam edebilecek isteği ve gücü kendilerinde bulabiliyor mu? Bu sorunun cevabı gelecekte kesinlik kazanacak. Bugün Laz halkı, kültürel dejenerasyon sürecini tamamlamak üzere. Kültürel bakımdan dejenere olmaya yüz tutmuş halklarda kültürel hareketliliğin ya da hakikat arayışında yüksek ideallerin hizmetindeki bilimsel bilginin artması yönünde bir adım atılmasını bekleyemeyiz. Ancak bilimsel bakış açımızı genişletmeye ve mevcut kuramları derinleştirmeye yetecek gücü kendimizde bulabilecek miyiz? Kadim anıt eserlerin el değmemiş bir şekilde derinlerde yattığı, tarihçi Arrianus'un dolaştığı bu eski zamanlardan kalma toprak parçasına, günümüz koşullarında, şimdiki coğrafi adlarıyla tanık oldum. Yoksa bu notlar da yine geçmişte kalmış bir seyyaha mı ait olacak.

Sorun Tam da budur: Lazlar bu soruya ne cevap veriyor/verecek...

8.10.2016

[i] Nikolay Marr, Lazistan'a Yolculuk. çev. Yulva Muhurcişi, Aras Yayıncılık, 2016